

Irene
Vallejo
L'infinít
dins
d'un jonc

La invenció
dels llibres
al món antic

Columna

IRENE VALLEJO
L'INFINIT DINS
D'UN JONC

La invenció dels llibres
al món antic

Traducció de Núria Parés Sellarès

TÍTOL ORIGINAL: *EL INFINITO EN UN JUNCO*
PRIMERA EDICIÓ: AGOST DEL 2020
© IRENE VALLEJO MOREU, 2019
© DE LA TRADUCCIÓ: NÚRIA PARÉS SELLARÈS, 2020
© COLUMNNA EDICIONS, LLIBRES I COMUNICACIÓ, S.A.U.
AV. DIAGONAL, 662-664 - 08034 BARCELONA
ISBN: 978-84-664-2694-7
DIPÒSIT LEGAL: B. II. 301-2020
FOTOCOMPOSICIÓ: GRUP62

www.columnnaedicions.cat

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

El paper utilitzat per imprimir aquest llibre està qualificat com a ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Índex

<i>Pròleg</i>	11

I. GRÈCIA IMAGINA EL FUTUR

La ciutat dels plaers i dels llibres	21
Alexandre: el món no és mai suficient	25
L'amic macedoni	29
Equilibri al caire de l'abisme: la Biblioteca i el Museu d'Alexandria	36
Una història de foc i passadissos	60
La pell dels llibres	72
Una feina detectivesca	83
Homer com a enigma i com a ocàs	85
El món perdut de l'oralitat: un tapís d'ecos	89
La revolució plàcida de l'alfabet	108
Veus que surten de la boira, temps indecisos	117
Aprendre a llegir ombres	126
L'èxit de les paraules díscles	130
El primer llibre	132
Les llibreries ambulants	136
La religió de la cultura	141
Un home de memòria prodigiosa i una colla de noies avantguardistes	144

Teixidores d'històries	158
És l'altre qui m'explica la meva història	172
El drama del riure i el nostre deute amb els abocadors	186
Una apassionada relació amb les paraules	194
El verí dels llibres. La seva fragilitat	209
Les tres destruccions de la Biblioteca d'Alexandria	215
Bots salvavides i papallones negres	229
Així vam començar a ser tan estranys	241

II. ELS CAMINS DE ROMA

Una ciutat amb mala reputació	249
La literatura de la derrota	255
El llindar invisible de l'esclavitud	266
Al principi van ser els arbres	272
Escriptors pobres, lectors rics	274
Una jove família	286
Llibreter: ofici de risc	295
Infantesa i èxit dels llibres de pàgines	311
Biblioteques públiques als palaus de l'aigua	326
Dos hispans: el primer fan i l'escriptor madur	334
Herculà: la destrucció que preserva	338
Ovidi xoca contra la censura	343
La dolça inèrcia	347
Viatge a l'interior dels llibres i com anomenar-los	349
Què és un clàssic?	356
Cànon: història d'un jonc	366
Bocins de veus femenines	376
El que es considerava etern va resultar ser efímer	381
Atreveix-te a recordar	390
<i>Epíleg. Els oblidats, les anònimes</i>	395
<i>Agraïments</i>	399
<i>Notes</i>	403
<i>Bibliografia</i>	431
<i>Índex onomàstic</i>	441

La ciutat dels plaers i dels llibres

I

La dona del mercader, jove i avorrida, dorm sola. Fa deu mesos que ell va salpar de l'illa mediterrània de Cos amb rumb a Egipte, i d'ençà que va marxar no ha arribat ni una carta des del país del Nil. Ella té disset anys, encara no ha infantat i no suporta la monotonia de la vida apartada al gineceu, esperant esdeveniments, sense sortir de casa per evitar murmuracions. No hi ha gaire res a fer. Tiranitzar les esclaves semblava divertit al principi, però no és suficient per omplir els seus dies. Per això s'alegra de rebre visites d'altres dones. Tant és qui truqui a la porta, necessita distreure's desesperadament per alleugerir el pes de plom de les hores.

Una esclava anuncia l'arribada de la vella Gílide. La dona del mercader es promet una estona de diversió: la seva antiga dida és llenguda i diu obscenitats amb molta gràcia.

—Mameta Gílide! Feia mesos que no venies a casa meva.

—Ja saps que visc lluny, filla, i ja tinc menys forces que una mosca.

—Apa, apa —diu la dona del mercader—, encara et queden forces per fer una bona amanyagada a més d'un.

—Sí, riu-te'n! —contesta la Gílide—. Però això és per a vosaltres, les noietaes.

Amb un somriure maliciós, amb astuts preàmbuls, finalment la vella desbota el que ha vingut a explicar. Un jove fort i guapo que ha guanyat dues vegades el premi de lluita en els Jocs Olímpics s'ha fixat en la dona del mercader, es mor de desig i vol ser el seu amant.

—No t'enfadis i escolta la seva proposta. Porta l'agulló de la passió clavat a la carn. Concedeix-te una alegria amb ell, filla.

Et penses quedar aquí, escalfant la cadira? —pregunta la Gílide, temptadora—. Quan te n'adonaràs, ja t'hauràs fet vella i les cendres hauran engolit la teva ufanor.

—Calla, calla...

—I a què es dedica el teu marit a Egipte? No t'escriu, et té oblidada, i segur que ja ha mullat els llavis en una altra copa.

Per vèncer l'última resistència de la noia, la Gílide descriu amb eloqüència tot el que Egipte, i especialment Alexandria, ofereixen al marit llunyà i ingrati: riqueses, l'encant d'un clima sempre càlid i sensual, gimnasos, espectacles, munions de filòsofs, llibres, or, vi, adolescents i tantes dones atractives com estrelles brillen al cel.

He traduït lliurement el principi d'una breu peça teatral grega, escrita el segle III aC, amb una intensa aroma de vida quotidiana. Les petites obres com aquesta segurament no es representaven, excepte algun tipus de lectura dramatitzada. Humorístiques, a vegades picaresques, obren finestres a un món proscrit d'esclaus assotats i amos cruels, proxenetes, mares al límit de la desesperació a causa dels seus fills adolescents, o dones sexualment insatisfetes. La Gílide és una de les primeres alcavotes de la història de la literatura, una alcavota professional que coneix els secrets de l'ofici i apunta, sense dubtar, a l'esclatxa més fràgil de les seves víctimes: la por universal d'envellir. Tanmateix, malgrat el seu cruel talent, la Gílide fracassa aquesta vegada. El diàleg acaba amb els insults afectuosos de la noia, que és fidel al seu marit absent, o potser és que no vol córrer els terribles riscos de l'adulteri. Que se t'ha estovat el cervell?, li pregunta la dona del mercader a la Gílide, mentre, d'altra banda, la consola oferint-li un trago de vi.

Juntament amb l'humor i el to fresc, el text és interessant perquè ens descobreix la visió que la gent normal i corrent tenia de l'Alexandria de la seva època: la ciutat dels plaers i dels llibres; la capital del sexe i la paraula.

La llegenda d'Alexandria no va parar de créixer. Dos segles després que s'escrivís el diàleg entre la Gílide i la noia temptada, Ale-

xandria va ser l'escenari d'un dels grans mites eròtics de tots els temps: la història d'amor entre Cleòpatra i Marc Antoni.

Roma, que llavors s'havia convertit en el centre de l'imperi mediterrani més gran, encara era un laberint de carrers tortuosos, foscos i enfangats quan Marc Antoni va desembarcar per primera vegada a Alexandria. De sobte, es va trobar transportat a una ciutat embriagadora amb uns palaus, temples, àmplies avingudes i monuments que irradiaven grandesa. Els romans se sentien segurs del seu poder militar i amos del futur, però no podien competir amb la seducció d'un passat daurat i del luxe decadent. Amb una barreja d'excitació, orgull i càlculs tàctics, el poderós general i l'última reina d'Egipte van construir una aliança política i sexual que va escandalitzar els romans tradicionals. I per provocar encara més, es deia que Marc Antoni traslladaria la capital de l'imperi de Roma a Alexandria. Si la parella hagués guanyat la guerra pel control de l'Imperi romà, potser ara els turistes aniríem a ramats a Egipte per fotografiar-nos a la Ciutat Eterna, amb el seu Colosseu i els seus fòrums.

Igual que la seva ciutat, Cleòpatra encarna aquella peculiar fusió de cultura i sensualitat alexandrina. Diu Plutarc que en realitat Cleòpatra no era una gran bellesa. La gent no s'aturava en sec a mirar-la pel carrer. Però en canvi desbordava d'atractiu, intel·ligència i retòrica. El seu timbre de veu tenia una dolçor que deïxava clavat un agulló a tothom que l'escoltava. I la seva llengua, continua l'historiador, s'acomodava a l'idioma que volgués com un instrument musical de moltes cordes. Era capaç de parlar sense intèrprets amb etiops, hebreus, àrabs, sirians, medes i parts. Astuta, ben informada, va guanyar diversos assalts en el combat pel poder dins i fora del seu país, tot i que va perdre la batalla decisiva. El seu problema és que només han parlat d'ella des del bàndol enemic.

En aquesta història tempestuosa també hi tenen un paper important els llibres. Quan Marc Antoni es creia a punt de governar el món, va voler enlluernar Cleòpatra amb un gran regal. Sabia que l'or, les joies o els banquets no aconseguirien encendre ni una guspira de sorpresa als ulls de la seva amant, perquè s'havia acostumat a malbaratar-los diàriament. Una vegada, durant una matinada alcohòlica, en un gest de provocativa ostentació, ella va dissoldre en vinagre una perla de mida considerable i se la va beu-

re. Per això Marc Antoni va triar un regal que Cleòpatra no podria desdenyar amb expressió avorrida: va posar als seus peus dos-cents mil volums per a la Gran Biblioteca. A Alexandria, els llibres eren combustible per a les passions.

Dos escriptors morts durant el segle xx s'han convertit en els nostres guies pels racons de la ciutat, afegint capes de pàtina al mite d'Alexandria. Konstandinos Kavafis era un fosc funcionari d'origen grec que va treballar, sense ascendir mai, per a l'Administració britànica a Egipte, a la secció de Regatge del Ministeri d'Obres Públiques. A les nits se submergia en un món de plaers, gent cosmopolita i mala vida internacional. Coneixia pam a pam el laberint de bordells alexandrins, únic refugi per a la seva homosexualitat «prohibida i severament menyspreada per tothom», tal com ell mateix va escriure. Kavafis era un lector apassionat dels clàssics i poeta gairebé en secret.

En els seus poemes més coneguts avui dia hi reviu els personatges reals i ficticis que poblaven Ítaca, Troia, Atenes o Bizanci. Aparentment més personals, altres poemes furguen, entre la ironia i la gosadia, en la seva pròpia experiència de maduresa: la nostàlgia de la joventut, l'aprenentatge del plaer o l'angoixa pel pas del temps. En realitat, la diferenciació temàtica és artificial. El passat llegit i imaginat emocionava Kavafis tant com els seus records. Quan rondava per Alexandria, veia la ciutat absent bategant sota la ciutat real. Malgrat que la Gran Biblioteca havia desaparegut, els seus ecos, murmuris i xiuxiuejos continuaven vibrant en l'ambient. Per a Kavafis, aquella gran comunitat de fantasmes feia habitables els freds carrers per on ronden, solitaris i turmentats, els vius.

Els personatges d'*El quartet d'Alexandria*, Justine, Darley i sobretot Balthazar, que afirma haver-lo conegut, recorden constantment Kavafis, «el vell poeta de la ciutat». Al mateix temps, les quatre novel·les de Lawrence Durrell, un d'aquells anglesos asfixiats pel puritanisme i el clima del seu país, amplien la ressonància eròtica i literària del mite alexandrí. Durrell va conèixer la ciutat en els anys turbulents de la Segona Guerra Mundial, quan Egipte estava ocupat per tropes britàniques i era un niu d'espionatge, conspiracions i, com sempre, plaers. Ningú no ha descrit amb més precisió els colors i les sensacions físiques que despertava Alexandria. El silenci escruixidor i el cel alt de l'estiu. Els dies calcinats.

El lluminós blau del mar, les esculleres, la riba groga. A l'interior, el llac Mareotis, que a vegades sembla borrós com un miratge. Entre les aigües del port i del llac, innumbrables carrers on s'arremolinen la pols, els captaires i les mosques. Palmeres, hotels de luxe, haixix, embriaguesa. L'aire sec carregat d'electricitat. Capvespres de color llimona i violeta. Cinc races, cinc llengües, una dotzena de religions, el reflex de cinc flotes a l'aigua greixosa. A Alexandria, escriu Durrell, la carn es desperta i nota els barrots de la presó.

La Segona Guerra Mundial va arrasar la ciutat. A l'última novel·la del *Quartet*, Clea descriu un paisatge melancòlic. Els tancs encallats a les platges com esquelets de dinosaures, els grans canons com arbres caiguts d'un bosc petrificat, els beduïns extraïats entre les mines explosives. La ciutat, que sempre havia sigut perversa, ara sembla un enorme orinal públic, conclou. Lawrence Durrell no va tornar mai més a Alexandria després del 1952. Les mil·lenàries comunitats jueva i grega van fugir després de la guerra del canal de Suez, la fi d'una època a l'Orient Mitjà. Viatgers que tornen d'allà m'expliquen que la ciutat cosmopolita i sensual ha emigrat a la memòria dels llibres.

Alexandre: el món no és mai suficient

3

D'Alexandria no n'hi ha només una. Una reguera de ciutats amb aquest nom assenyala la ruta d'Alexandre el Gran des de Turquia fins al riu Indus. Els diferents idiomes han desfigurat el so original, però a vegades encara es distingeix la llunyana melodia. Alexandrita, Iskenderum en turc. Alexandria de Carmània, actual Kerman, a l'Iran. Alexandria de Margiana, ara Mary, a Turkmenistan. Alexandria Escate, que es podria traduir com Alexandria de la Fi del Món, avui Khujand, al Tadjikistan. Bucefàlia, la ciutat fundada en record del cavall que havia acompanyat Alexandre des de petit, després anomenada Jalalpur, al Pakistan. La guerra de l'Afganistan ens ha familiaritzat amb altres antigues Alexandries: Bagram, Herat, Kandahar.

Plutarc explica que Alexandre va fundar setanta ciutats. Volia

assenyalar el seu pas, com els nens que pinten el seu nom a les parets o a les portes dels lavabos públics («Jo he estat aquí». «Jo he vençut aquí»). L'atles és l'extens mur on el conqueridor va inscriure una vegada i una altra el seu record.

L'impuls que movia Alexandre, la raó de la seva energia desbordant, capaç de llançar-lo a una expedició de conquesta de vint-i-cinc mil quilòmetres, era la set de fama i d'admiració. Creia profundament en les llegendes dels herois; és més, vivia i competia amb ells. Tenia un vincle obsessiu amb el personatge d'Aquil·les, el guerrer més poderós i temut de la mitologia grega. L'havia escollit de petit, quan el seu mestre Aristòtil li va ensenyar els poemes homèrics, i somiava assemblar-s'hi. Sentia la mateixa admiració apassionada per ell que els nois d'avui dia senten pels seus ídols esportius. Expliquen que Alexandre dormia sempre amb el seu exemplar de la *Ilíada* i una daga a sota del coixí. La imatge ens fa somriure, i ens ve al cap el nen que es queda adormit amb l'àlbum de cromos obert sobre el llit i somia que guanya un campionat entre els xiscles fervorosos del públic.

Només que Alexandre va fer realitat les seves fantasies d'èxit més desenfrenades. L'historial de les seves conquestes, assolides tan sols en vuit anys —Anatòlia, Pèrsia, Egipte, l'Àsia central, l'Índia—, el catapultava al cim de les proeses bèl·liques. En comparació amb ell, Aquil·les, que es va deixar la vida en el setge d'una ciutat que va durar deu anys, sembla un simple principiant.

L'Alexandria d'Egipte va néixer, com no podia ser d'una altra manera, d'un somni literari, d'un xiuxiueig homèric. Mentre dormia, Alexandre va notar que s'acostava un vell de cabells blancs. Quan va ser al seu costat, el misteriós desconegut va recitar uns versos de l'*Odissea* que parlen d'una illa anomenada Faros, envoltada pel sonor onatge del mar, davant de la costa egípcia. L'illa existia, estava situada a prop de la planícia al·luvial on el delta del Nil es fon amb les aigües del Mediterrani. Alexandre, segons la lògica d'aquella època, va creure que la seva visió era un presagi i va fundar en aquell indret la ciutat predestinada.

Li va semblar que era un lloc bonic. Allà, el desert de sorra tocava el desert d'aigua, dos paisatges solitaris, immensos, canviants, esculpits pel vent. Ell mateix va dibuixar amb farina el traçat exterior en forma de rectangle gairebé perfecte, mostrant on s'hauria de construir la plaça pública, quins déus haurien de tenir

temple i per on correria el perímetre de la muralla. Amb el temps, la petita illa de Faros quedaria unida al delta amb un llarg dic, i albergaria una de les set meravelles del món.

Quan van començar a construir, Alexandre va continuar el seu viatge, deixant una petita població de grecs, de jueus i de pastors que durant molt de temps havien viscut als llogarets dels voltants. Els nadius egipcis, segons la lògica colonial de totes les èpoques, van ser incorporats com a ciutadans d'estatus inferior.

Alexandre no tornaria a veure la ciutat. Menys d'una dècada més tard, tornaria el seu cadàver. Però l'any 331 aC, quan es va fundar Alexandria, tenia vint-i-quatre anys i se sentia invencible.

4

Era jove i implacable. De camí cap a Egipte, havia vençut dues vegades seguides l'exèrcit del Rei de Reis persa. Es va apoderar de Turquia i Síria, declarant que les alliberava del jou persa. Va conquerir la franja de Palestina i Fenícia; totes les ciutats se li van rendir sense oposar resistència, llevat de dues: Tir i Gaza. Quan van caure, després de set mesos de setge, l'alliberador els va aplicar un càstig brutal. Els últims supervivents van ser crucificats al llarg de la costa —una filera de dos mil cossos agonitzant a la vora del mar—. Van vendre com a esclaus les dones i els infants. Alexandre va ordenar lligar el governador de la torturada Gaza a un carro i arrossegar-lo fins que es morís, igual que el cos d'Hèctor a la *Ilíada*. Segurament li agradava pensar que estava vivint el seu propi poema èpic, i de tant en tant, imitava algun gest, algun símbol, alguna crueltat llegendària.

Altres vegades, considerava més heroic ser generós amb els vençuts. Quan va capturar la família del rei persa Darios, va respectar les dones i va renunciar a utilitzar-les com a ostatges. Va ordenar que continuessin vivint sense que les molestessin en els seus propis allotjaments, conservant els vestits i les joies. També els va permetre enterrar els morts caiguts durant la batalla.

Quan va entrar al pavelló de Darios va veure or, plata, alabastre; va percebre l'olor fragant de la mirra i les aromes, l'adorn de catifes, de taules i bufets, una abundància que no havia conegut a la cort provinciana de la seva Macedònia natal. Va comentar als amics:

«En això consistia, pel que sembla, regnar». Aleshores li van presentar un cofre, l'objecte més preciós i excepcional de l'equipatge de Darios. «Què creieu que és prou valuós per guardar-ho aquí?», va preguntar als seus homes. Cadascun va fer suggeriments: diners, joies, essències, espècies, trofeus de guerra. Alexandre va negar amb el cap i, després d'un breu silenci, va ordenar que col·loquessin a dins d'aquella caixa la seva *Ilíada*, de la qual no se separava mai.

5

No va perdre mai cap batalla. Sempre va afrontar com qualsevol altre, sense privilegis, les penalitats de la campanya. Tot just sis anys després de succeir el seu pare com a rei de Macedònia, als vint-i-cinc, havia derrotat l'exèrcit més gran de la seva època i s'havia apoderat dels tresors de l'Imperi persa. No era suficient per a ell. Va avançar fins al mar Caspi, va travessar els actuals Afganistan, Turkmenistan i Uzbekistan, va creuar els passos nevats de la serralada de l'Hindu Kush, i després un desert d'arenes movedisses fins al riu Oxus, l'actual Amudarja. Va continuar endavant per regions que cap grec havia trepitjat abans (Samarcanda i el Panjab). Ja no aconseguia victòries brillants, sinó que es desgastava en una esgotadora lluita de guerrilles.

La llengua grega té una paraula per descriure la seva obsessió: *póthos*. És el desig d'allò absent o inabastable, un desig que fa patir perquè és impossible de calmar. Defineix el desassossec dels enamorats no correspostos i també l'angoixa del dol, quan enyorem de manera insuportable una persona morta. Alexandre no trobava repòs en les seves ànsies d'anar sempre més enllà per fugir de l'avorriment i la mediocritat. Encara no havia fet trenta anys i ja tenia por que el món no fos prou gran per a ell. Què faria si un dia s'acabaven els territoris per conquerir?

Aristòtil li havia ensenyat que l'extrem de la Terra era a l'altra banda de les muntanyes de l'Hindu Kush, i Alexandre volia arribar fins als confins. La idea de veure el caire del món l'atreia com un imant. Trobaria el gran Océa Exterior del qual li havia parlat el seu mestre? O les aigües del mar cauri en cascada sobre un abisme sense fons? O el final seria invisible, una boira espessa i un fons en blanc?

Però els homes d'Alexandre, malalts i malhumorats per les pluges de l'estació dels monsons, es van negar a endinsar-se més a l'Índia. Els havien arribat notícies d'un enorme regne indi desconegut més enllà del Ganges. El món no donava senyals d'acabar-se.

Un veterà va parlar en nom de tots: a les ordres del seu jove rei, havien recorregut milers de quilòmetres, massacrant pel camí almenys set-cents cinquanta mil asiàtics. Havien hagut d'enterrar els seus millors amics caiguts en combat. Havien suportat fam, freds glacials, set i travessies pel desert. Molts havien mort com gossos als vorals a causa de malalties desconegudes, o havien quedat horriblement mutilats. Els pocs que havien sobreviscut ja no tenien les mateixes forces que quan eren joves. Ara, els cavalls coixejaven amb les potes adolorides, i els carros de proveïment s'encallaven en els camins enfangats pel monsó. Fins i tot les sivelles dels cinturons estaven rovellades, i les racions es podrien a causa de la humitat. Calçaven botes foradades feia anys. Volien tornar a casa, acariciar les seves dones i abraçar els seus fills, que amb prou feines es recordarien d'ells. Enyoraven la terra on havien nascut. Si Alexandre decidia continuar l'expedició, que no comptés amb els seus macedonis.

Alexandre es va enfurismar i, igual que Aquil·les al principi de la *Iliada*, es va retirar a la seva tenda de campanya entre amenaces. Va començar una lluita psicològica. Al principi, els soldats van guardar silenci, després es van atrevir a esbrincar el seu rei per haver perdut els estreps. No estaven disposats a deixar-se humiliar després d'haver-li regalat els millors anys de la seva vida.

La tensió va durar dos dies. Després, el formidable exèrcit va girar cua en direcció a la seva pàtria. Alexandre, al capdavant, va perdre una batalla.

L'amic macedoni

6

Ptolemeu va ser company d'expedició i amic íntim d'Alexandre. Pels seus orígens, no tenia cap mena de vincle amb Egipte. Nascut en una família noble però sense lluíssor a Macedònia, mai no es

va imaginar que un dia arribaria a ser faraó del ric país del Nil, que va trepitjar per primera vegada amb gairebé quaranta anys, sense conèixer la llengua, els costums i la complexa burocràcia. Però les conquestes d'Alexandre i les seves enormes conseqüències van ser una d'aquelles sorpreses històriques que cap analista prediu, almenys abans que succeeixin.

Malgrat que els macedonis eren orgullosos, sabien que la resta del món considerava el seu país atàvic, tribal i insignificant. Sens dubte, dins del mosaic d'estats independents grecs estaven molts esglaons per sota del pedigrí dels atenencs o els espartans. Mantenien la monarquia tradicional, mentre que la majoria de ciutats estat de l'Hèl·lade havien experimentat amb formes de govern més sofisticades i, per empitjorar la situació, parlaven un dialecte que per als altres era difícil d'entendre. Quan un dels seus reis va voler competir en els Jocs Olímpics, li van donar permís per fer-ho després d'un meticulós escrutini. És a dir, se'ls admetia a contractar com a part del club grec. Per a la resta del món, simplement no existien. En aquella època, Orient era el focus de la civilització, ben il·luminat per la història, i Occident, el territori fosc i salvatge on vivien els bàrbars. A l'atles de les percepcions i els prejudicis geogràfics, Macedònia ocupava la perifèria del món civilitzat. Probablement, pocs egipcis sabien situar en el mapa la pàtria del seu pròxim rei.

Alexandre va posar fi a aquella actitud de menyspreu. Va ser un personatge tan poderós, que tots els grecs el van adoptar com a seu. De fet, l'han convertit en un símbol nacional. Quan Grècia va estar sotmesa durant segles a la dominació turca otomana, els grecs van teixir llegendes en les quals el gran heroi Alexandre tornava a la vida per alliberar la seva pàtria de l'opressió estrangera.

Napoleó també va ascendir de cors província a francès sense pal·liatius a mesura que conqueria Europa: el triomf és un passaport al qual ningú no posa objeccions.

Ptolemeu sempre va estar a prop d'Alexandre. Escuder del príncep a la cort macedònia, el va acompanyar en la seva meteòrica campanya de conquestes, enquadrat en l'exclusiu regiment de cavalleria dels Companys del Rei, i va ser un dels seus guardaespalles personals de confiança. Després del motí del Ganges, va experimentar les penalitats del viatge de tornada, que van superar les pitjors previsions: van patir l'agressió conjunta de la malària, la di-

senteria, tigres, serps i insectes verinosos. Els pobles rebels de la regió de l'Indus atacaven un exèrcit exhaust per les marxes sota la humida calor tropical. A l'hivern de la tornada, només quedava una quarta part dels efectius que van arribar a l'Índia.

Després de tantes victòries, patiments i morts, la primavera de l'any 324 aC va ser agredolça. Ptolemeu i la resta de les tropes gaudien d'un breu descans a la ciutat de Susa, al sud-est de l'actual Iran, quan l'imprevisible Alexandre va decidir celebrar una festa grandiosa que, per sorpresa, incloïa en el programa unes noces col·lectives per a ell i els seus oficials. En uns festejos espectaculars que van durar cinc dies, va casar vuitanta generals i partidaris amb dones, o més probablement nenes, de l'aristocràcia persa. Ell mateix va afegir a la seva nòmina d'esposes —els seus costums macedonis permetien la poligàmia— la primogènita de Darios i una altra dona d'un poderós clan oriental. En un gest teatral i molt calculat, va estendre les cerimònies a la seva tropa. Deu mil soldats van rebre un dot reial per casar-se amb dones orientals. Va ser un esforç per afavorir els matrimonis mixtos a una escala que mai més es va tornar a intentar. A la ment d'Alexandre hi bullia la idea d'un imperi mestís.

Ptolemeu hi va tenir la seva part a les noces massives de Susa. Li va correspondre la filla d'un ric sàtrapa iranià. Com la majoria dels oficials, potser hauria preferit una condecoració pels serveis prestats i cinc dies de festa sense complicacions. En general, els homes d'Alexandre no tenien cap ganes de confraternitzar, i encara menys d'emparentar-se, amb els perses, als quals poc temps abans massacraven al camp de batalla. En el nou imperi s'anaven forjant tensions, que aviat esclatarien, entre els nacionalismes i la fusió cultural.

Alexandre no va tenir temps d'imposar la seva visió. Va morir al principi de l'estiu següent a Babilònia, amb trenta-dos anys, abrusat per la febre.

7

Mentre dicta les seves memòries a Alexandria, un vell Ptolemeu amb els trets d'Anthony Hopkins confessa al seu escriba el secret que el persegueix i el turmenta: la mort d'Alexandre no va ser per

causes naturals. Ell mateix i altres oficials el van enverinar. La pel·lícula —*Alexander* (*Alexandre*, en la traducció al català), del 2004, dirigida per Oliver Stone— converteix Ptolemeu en un home fosc, un Macbeth grec, el guerrer lleial a les ordres d'Alexandre, i més tard el seu assassí. Al final del llargmetratge, el personatge s'arrenca la màscara i descobreix un rostre fosc. És possible que fos així? O hem de pensar que Oliver Stone es permet una llicència, igual que a *JFK*, a les teories conspiratives i a la fascinació popular pels líders assassinats?

Segurament els oficials macedonis d'Alexandre estaven nerviosos i ressentits l'any 323 aC. Aleshores, la majoria dels soldats del seu exèrcit eren iranians o indis. Alexandre estava permetent l'ingrés de bàrbars fins i tot en els regiments d'elit, i a alguns els ennoblia. Obsessionat per l'exaltació homèrica del valor, pretenia reclutar els millors, al marge del seu origen ètnic. Els seus antics companys d'armes trobaven ofensiva i detestable aquesta política. Però n'hi havia prou per vulnerar una lleialtat profunda i córrer l'enorme perill que implicava eliminar el seu rei?

Mai no sabrem del cert si Alexandre va ser assassinat o si va morir a causa d'un procés infecció (com la malària o una simple grip) que va destrossar un cos esgotat, ferit de gravetat en nou llocs diferents durant les campanyes i sotmès a un sobreesforç gairebé inhumà. En aquella època, la seva mort sobtada es va convertir en una arma llancívola que els successors del rei van fer servir sense escrúpols en la lluita pel poder, culpant-se els uns als altres del suposat magnicidi. El rumor de l'enverinament es va escampar ràpidament; era la versió dels fets més impactant i dramàtica. Enmig de l'embull de libels, acusacions i interessos successoris, els historiadors no poden resoldre l'enigma, sinó només valorar els pros i els contres de cada hipòtesi.

La figura de Ptolemeu, amic fidel o potser traïdor, queda atrapada en un territori de penombra.

Frodo i Sam, els dos hòbbits, han arribat al sinistre paratge de les escales de Cirith Úngol, a les muntanyes occidentals de Mórdor. Per superar la por, parlen sobre la seva inesperada vida d'aventu-

res. Tot succeeix a prop de l'abrupte final de *Les dues torres*, la segona part d'*El Senyor dels Anells*, de J. R. R. Tolkien. Samseny, els màxims plaers del qual són el bon menjar i una gran història, diu: «Em pregunto si algun dia apareixerem a les cançons i a les llegendes. Estem ficats en una, per descomptat; però vull dir si la posaran en paraules per explicar-la a la vora del foc o per llegir-la en un llibrot amb lletres vermelles i negres, d'aquí a molts i molts anys. I la gent dirà: "Sí, és una de les meves històries preferides"».

Era el somni d'Alexandre: tenir una llegenda pròpia, entrar en els llibres per romandre en el record. I ho va aconseguir. La seva vida breu és un mite a Orient i Occident; l'Alcorà i la Bíblia se'n fan ressò. A Alexandria, durant els segles posteriors a la seva mort, es va anar teixint un relat fantàstic sobre els seus viatges i aventures, escrit en grec i després traduït al llatí, al siríac i a desenes de llengües més. El coneixem com *El llibre d'Alexandre*, i ha arribat fins als nostres dies amb successives variacions i supresions. Delirant i desenraonat, alguns estudiosos pensen que, al marge de certs textos religiosos, va ser el llibre més llegit en el món premodern.

Al segle II, els romans li van afegir el sobrenom Magne («el Gran»). En canvi, els seguidors de Zoroastre l'anomenaven Alexandre el Maleït. Mai no li van perdonar que calés foc al palau de Persèpolis, on va incendiar la biblioteca del rei. Allà s'hi va cremar, entre d'altres, el llibre sagrat dels zoroastrians, l'*Avesta*, i els fidels van haver de reescriure l'obra de memòria.

Els clarsobscurs i les contradiccions d'Alexandre ja es reflecteixen en els historiadors del món antic, que ofereixen una galeria de retrats diferents. A Arrià el fascina, Curci Ruf descobreix zones fosques, Plutarc no es pot resistir a una anècdota emocionant, ja sigui fosca o lluminosa. Tots fantasiegen. Deixen que la biografia d'Alexandre llisqui cap a la ficció, cedint als seus instints d'escriptors que ensumen una gran història. Un viatger i geògraf de l'època romana va dir amb ironia que els que escriuen sobre Alexandre, sempre prefereixen allò meravellós abans que la veritat.

La visió dels historiadors contemporanis depèn del seu grau d'idealisme i de l'època en què escriuen. A principis del segle XX, els herois encara gaudien de bona salut; després de la Segona Guerra Mundial, l'Holocaust, la bomba atòmica i la descolonització, ens hem tornat més escèptics. Ara hi ha autors que fan jeure

Alexandre al divan i li diagnostiquen megalomania furiosa, crueltat i indiferència cap a les seves víctimes. Alguns l'han comparat amb Adolf Hitler. El debat continua, matisat per sensibilitats noves.

A mi em sorprèn i em fascina que la cultura popular no l'abandoni com un fòssil d'altres temps. En els llocs més inesperats, m'he topat amb incondicionals d'Alexandre capaços de dibuixar en un tovalló un croquis ràpid dels moviments de tropes de les seves grans batalles. La música del seu nom continua sonant. Caetano Veloso li dedica «Alexandre» en el seu disc *Livro*, mentre que els britànics Iron Maiden van titular «Alexander the Great» un dels seus temes més llegendaris. El fervor per aquesta peça de heavy metal és gairebé sagrat: el grup de Leyton no la interpreta mai en directe, i entre els fans circula el rumor que només sonarà en el seu últim concert. Gairebé a tot el món, la gent continua posant el nom d'Alexandre als seus fills —o Sikander, que és la versió àrab del nom—, en memòria del guerrer. Cada any s'imprimeix la seva efígie en milions de productes que l'autèntic Alexandre ni tan sols sabia utilitzar, com samarretes, corbates, fundes de mòbil o videojocs.

Alexandre, el caçador de la immortalitat, ha irradiat la llegenda que somiava. Tanmateix, si em preguntessin —tal com deia Tolkien— quina és la meua història preferida per explicar a la vora del foc, no triaria les victòries ni els viatges, sinó l'extraordinària aventura de la Biblioteca d'Alexandria.

9

«El rei ha mort», va apuntar a la seva tauleta astrològica un escriba babiloni. Per casualitat, el document ha arribat gairebé intacte fins a nosaltres. Era el dia 10 de juny de l'any 323 aC, i no calia llegir la posició de les estrelles per endevinar que començaven temps perillosos. Alexandre deixava dos hereus fràgils: un germanastre a qui tothom considerava mig idiota, i un fill nonat al ventre de Roxana, una de les seves tres esposes. L'escriba babiloni, instruït en història i en els mecanismes de la monarquia, potser va reflexionar, en aquella tarda carregada d'auguris, sobre el caos de les successions que desencadenen guerres confuses i cruels. Això és el que molta gent temia llavors i és exactament el que va passar.